

THE JOURNAL OF
OTTOMAN STUDIES

KÜLLİYAT

OSMANLI ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Osmanlı Devleti'nde Surre-i Hümayun Geleneği "18 Ekim 1656 Tarihli Mekke'ye Gönderilen Defter Örneği"

Ahmet DURAK¹

Özet

Haremeyn-i Şerifeyn Şehirlerine geçmişten beri yardım gönderilmesi Müslümanlar arasında önemli bir vazife ve yükümlülük olarak düşünülmüştür. Haremeyn halkına yardımlar gönderilmesi ilk olarak Abbasilerin üçüncü Halifesi el-Mehdi (775-785) zamanında başlamıştır. Yine Abbasiler zamanında Halife el-Muktedir (908-932) bu yardımları sürdürüp bunu bir gelenek haline getirmiştir. Abbasilerden sonra Fâtımîler, Eyyubiler, Memlûkler, Selçuklar ve Gazneliler gibi devletler Haremeyn halkına, imam, müezzin, ferraş, kâtip, kadı ve kayyım gibi Haremeyn görevlilerine yardım göndermek için adeta yarış içine girmişlerdir. Bu yardımlar Müslüman yöneticileri vicdani olarak rahatlatmanın yanında kendilerine diğer İslam devletleri arasında ayrıcalıklı bir itibar da sağlıyordu. Osmanlılar döneminde ise surrenin ilk olarak hangi padişah zamanında gönderildiği kesin olarak bilinmemektedir. Araştırmacılar arasında yaygın olarak kabul edilen görüş Haremeyn'e ilk yardımın Çelebi Mehmed (1413-1421) padişahlığı zamanında yapıldığıdır. Çelebi Mehmed'in babası Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında Mekke ve Medine halkı ve görevlileri için toplam 80 bin altın gönderildiği kaydedilmiştir. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine kadar kutsal topraklara yardım gönderilmesi, yapılan büyük harcamalarla meydana gelmiş fakat bu yardımlar düzenli bir şekilde gönderilmemiştir. 1517 senesinde Mısır'ın alınmasından sonra Haremeyn'in idaresi resmi olarak Osmanlı'nın eline geçti ve bundan sonra surreler İstanbul'dan gönderilmeye başlanmıştır. Kutsal mekânlara yardım gönderilmesi bir saygınlık da kazanmayı yanında getirdiğinden, Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) zamanında Haremeyn'e gönderilen yardımlar iki katına çıkarılmıştır. Bundan sonraki süreçte her padişah döneminde bu miktar daha da artmıştır. Osmanlılar, Haremeyn-i Şerifeyn'e gönderdikleri surre yardımlarını "Surre Defteri" adı verilen defterlere kaydetmişlerdir. Bu çalışmada Hicri 29 Zilhicce 1066/18 Ekim 1656 tarihli, 32 numaralı defter incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Surre, Mekke, Osmanlı'da Surre, Harem-i Hümayun, Kâbe.

The Surre-i Hümayûn Tradition in the Ottoman State "Example of Notebook sent to Mecca on October 18, 1656"

Abstract

Sending aids to Holy Places has been regarded as an important duty and an obligation by Muslims from the past. The practice of sending aids to the people of Haremeyn (Mecca and Medina) first took place in the reign of Caliph Al-Mahdi (775-785) of Abbasids. During the reign of Caliph Al-Muqtadir (908-932), the practice continued and became a tradition. The Muslim states like Fatimids, Ayyubids, Mamluks, Seljukids and Ghaznavids competed with each other for sending aids to the people and employees of Haremeyn such as imam, muezzin, cleaner, scribe, cadı and trustee. These helps provided Muslim rulers both conscientious relief and some sort of prestige among other Islamic states. In the Ottoman case, it is not certain which sultan sent surre first. It is generally accepted by researchers that the first surre sent during the reign of Çelebi Mehmed (1413-1421). In times of Sultan Yıldırım Bayezid (1389-1402), the father of Çelebi Mehmed, 800 thousands golden coins in total sent to the people and attendants of Haremeyn. Until the term of Yavuz Sultan Selim (1512-1520) sending aids to Holy Places reached great expenses but was not become regular. In 1517 after the conquest of Egypt, the control of Haremeyn was taken by the Ottomans and then the surres were sent from Istanbul. Since sending helps to Holy Places provided reputation, Suleiman the Magnificent (1520-1566) doubled them. Afterwards those aids increased to some extend during the reign of each sultan. The aids they sent to Ottoman Mecca were recorded in books called "Surre Book". In this study, Book 32 of Hijri 29 Zilhicce 1066/18 October 1656 will be examined.

Keywords: Surre, Mecca, Surre in the Ottomans, Harem-i Hümayûn, Kaaba

¹ Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi, ahmetdurak16@gmail.com.

GİRİŞ

Bu çalışmada Osmanlı Devletinde surre-i hümayunun ne anlam ifade ettiği, surrenin hangi amaçla gönderildiği ve surrenin siyasi avantajları olup olmadığı sorularına yanıtlar aranacaktır. İlk kısımda surre kelimesinin kökeni ve anlamı, Osmanlı'dan önce ve Osmanlı zamanında surre-i hümayun konuları ele alınacaktır. Çalışmanın asıl kısmını oluşturan ikinci bölümde ise 1656 tarihli ve 32 numaralı Mekke'ye gönderilen defterin analizi yapılacaktır.

Bu çalışmanın ele alınmasındaki amaç, Osmanlı'nın kutsal mekânlara verdiği önemi ortaya çıkarmanın yanında Mekke'nin o dönemdeki sosyo-ekonomik ve kısmen de olsa nüfus yapısını ortaya çıkarmaktır. Bunların yanında bu nüfusun kimlerden oluştuğunu ve halkın hayatlarını idame ettirebilmeleri için uğraştıkları meslek dalları hakkında bilgi sahibi olmaktır.

Konuyu zenginleştirmek amacıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Evkaf-ı Hümayun kayıtlarında bulunan 32 numaralı Surre-i Hümayun Defteri transkript ve analiz edilerek kullanılmıştır. Yapılan çalışmada surre-i hümayunun ilk başladığı tarihten son bulunduğu tarihe kadar geçen süreden ziyade, 1656 tarihli surre defteri çalışmada temel alınarak araştırma sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

A. Surre Kelimesi

Surre, Arapçada "*es-Surre*" kelimesinden gelmekte olup "*para kesesi*", "*para*" anlamına gelmektedir. "*es-Surre*" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm ve bazı hadislerde de geçmektedir. İlk zamanlarda fiil anlamında kullanılırken ilerleyen süreçlerde terim anlamını kazanmıştır (Atalar 2015: 23). Surre kelimesi "*para kesesi*" (Kahraman 2008: 15), ve "*içine akçe ve dinar* (Güler 2011: 199) *koyulan çikin*" (Uzunçarşılı 2013: 13, 35), veya "*cüzdan*" (T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı 2010: III) anlamlarına da gelmektedir.

B. Osmanlılardan Önce Surre-i Hümayun

Surrenin ilk olarak ne zaman gönderildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak surrenin ilk defa Emeviler zamanında düzenli olarak gönderilmeye başlandığı kabul edilmektedir. Ebû Ca'fer el-Mansûr'un 758 senesinde yaptığı hac vazifesi esnasında Haremeyn halkına, Haremeyn halkının ileri gelenlerine çeşitli hediyeler ve Kureyş'in ileri gelenlerine biner dinar dağıtmış olduğu kayıtlara yansımıştır (Küçükbaşçı 2007: 232).

Maddi yardımların yanında barış süreçlerinde fırsat bulunduğu sürece hac yollarının bakımı ve haberleşmede kullanılan posta teşkilatının kullandığı mekânların bakımı yapılmıştır. (Sabri Paşa 1301-1306: 641). Yolların yanında hacıların güzergâhında rahatça konaklayabilecekleri yeni mekânlar, tesisler inşa edilmiş ve var olan tesislerin de bakımları yapılmıştır (Buzpınar 2009: 567).

Abbasi Halifesi Mehdi-Billah (775-785) başa geldikten sonra kendinden önceki halifeler gibi o da Mekke ve Medine halkına yardımlarda bulunmuş ve bu şehirlere otuz milyon dirhem bağışta bulunmuştur. (Küçükbaşçı 2007: 233). Abbasi Halifesi el-Muktedir Bî'llah, 923 senesinde surre gönderimini adet haline getirip surreyi her yıl göndermeye başlamıştır (Atalar 2015: 25; Elkabashi 2001:4). Abbasilerden başka Haremeyn'e yardım gönderen ve itibar sahibi olmak isteyen Fâtımiler ve Eyyubiler gibi devletler de vardı. Fâtımiler zamanında Musul Atabegi Muzafferüddin Kökböri Mekke ve Medine'ye 5.000 dinar göndermiştir (Buzpınar-Küçükbaşçı 1997: 153). Vezir Bazuri zamanında ise buraya gönderilen yardım miktarı 200.000 dinara çıkartılmış ve Osmanlılara kadar hiçbir devlet bu denli miktarda yardımda bulunmamıştır (Ağca 2008: 29). Bunların yanında Gazneli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Eyyubi devletleri Haremeyn'e yardımda bulunan diğer devletlerdir. Selahaddin Eyyubi zamanında Mekke ve Medine'nin korunması Eyyubiler tarafından yapıldığı için Selahaddin Eyyubi'ye ilk defa Haremeyn'in hizmetkârı anlamına gelen "*Hâdimü'l-Haremeyn*" denilmiştir (Şeşen 1987: 409-410).

C. Osmanlılar Döneminde Surre-i Hümayun

Osmanlılar kendilerinden önceki Müslüman devletler gibi kutsal mekânlara yardım göndermeyi bir borç saymanın yanında manevi anlamda da vicdanlarını rahat ettirmek maksadıyla surre gönderilmesi geleneğini devam ettirmişlerdir (Gökbilgin 1977: 2). Osmanlılar zamanında ilk olarak hangi padişah zamanında surre gönderildiği ile ilgili tam olarak bir bilgi mevcut değildir. Bazı kaynaklarda Yıldırım Bayezid (1389-1402) zamanında Edirne'den Haremeyn'e toplamda olarak ilk 80.000 altın surrenin gönderildiği belirtilmiştir (Akgündüz 2005: 108).

Birçok müverrih eserlerinde ağırlıklı olarak ilk surrenin Çelebi Mehmed (1403-1421) zamanında gönderildiğiyle ilgili bilgilere yer verilmiştir. Âşıkpaşa-zade, Çelebi Sultan Mehmed'in imaretler yaptırdığını, buradan elde edilen gelirlerin de Haremeyn'e gönderildiğini (Aşıkpaşazade 1970: 95), Mehmed Neşri de, Çelebi Mehmed'in Bursa'da çeşitli medrese ve camiler inşa ettikten sonra, Mekke ve Medine'deki fakirlere hediyeler gönderip, kendi vilayetinden çeşitli yerleri de buraya vakfettiğini belirtmiştir (Neşri 2014: 550). *Solakzade Tarihi*'nde, Çelebi Mehmed zamanında Mekke ve Medine yoksullarına her yıl surre namında pek çok mal gönderildiği (Çelebi Solakzade, 1989: 188) ve Mustafa Nuri Paşa, *Netayicü'l-Vukûât Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi* adlı eserinde Haremeyn'e ilk surre gönderiminin Çelebi Mehmed zamanında başladığını belirtmiştir. (Nuri Paşa, 1327: 31).

Mekke ve Medine'ye surre gönderen üçüncü Osmanlı padişahı II. Murad'dır ve onun zamanında surre miktarında gözle görülür bir artış yaşanmıştır (Buzpınar 2009: 568), Sultan Murad'ın özellikle Ka'be-i Muazzama, Medine-i Münevvere, Mekke-i Mükerrreme'ye ve Kudüs'ün fukarasına her yıl üç bin beş yüz sikke² gönderdiği anlatılmaktadır (Solakzade 1989: 257). Daha sonraki süreçte Kanuni Sultan Süleyman zamanına kadar Haremeyn'e gönderilen sadaka-i seniye'nin miktarı 3.503.613 kuruş olmuştur. Buna %35 hesabıyla 1.226.264 kuruş iskonto ilave olursa surre-i seniye'nin miktarı 4.729.877 kuruş ve 9.459 kise yapmaktadır. Bu paranın 1.074.860 kuruşu Mekke-i Mükerrreme'ye, 2.416.701 kuruşu Medine'ye ve 11.547 kuruşu Kudüs ahalisine gönderilmiştir (Sabri Paşa 1301-1306: 685-686).

1517 yılı itibarıyla Haremeyn'in Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra surre düzenli biçimde gönderilmeye başlanmıştır. Osmanlılar zamanında surre genellikle İstanbul ve Kahire'den gönderilmiş fakat bazı zamanlarda Yemen ve Halep'ten gönderildiği de olmuştur. Osmanlılar zamanında maddi amaçlı gönderilen surrenin yanında kutsal topraklara giden yolların üzerindeki güvenliği sağlamaları maksadıyla bedevilere de "urban surresi" gönderilmiştir (Buzpınar 2009: 568).

Haremeyn'e surre gönderilmesi on dokuzuncu yüzyılın başında Mekke ve Medine'nin Vehhabiler'in yönetiminde kaldığı süre hariç 1915 senesine kadar devam etmiştir. 1916 senesine ait surre Şerif Hüseyin'in isyanından dolayı Medine'de kalmış ve Mekke'ye ulaştırılamamıştır. Son Osmanlı padişahı VI. Mehmed surre hazırlanması isteğinde bulunsa da surre gönderimine ait herhangi bir bilgi mevcut değildir (Buzpınar 2009: 568).

D. Surre Defterleri Hakkında

Surre defterleri genel olarak dikdörtgen şeklinde ve 15×42 cm'dir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Surre Defterleri Kataloğunda Hicri 1066 (1656) tarihli, 32 numaralı Mekke'ye gönderilen, EV.HMK.SR.D. kodlu defter olup bu çalışma için ele alınan defter 14×41 cm ve dikdörtgen şeklindedir. 32 numaralı defter 12 varaktan meydana gelmektedir.

Surre defterleri arşivde Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti (EV.HMK.SR.d) defterleri kataloğunda Surre Defterleri başlığı adı altında yer almaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki (BOA) ilk surre defteri 1009 (1600) tarihli olarak belirtilmiştir. Daha önceki zamanlarda da surre gönderimi yapılmış fakat bir deftere kayıt tutularak kime ne kadar miktarda yardım yapıldığı veya görevi karşılığında nakdi ücret verildiğini gösteren defter kayıtları mevcut

² Sikke: devletin resmi damgasıyla garanti altına alınmış ve madeni para yerine kullanılan bir isimdir. Bu defterlerde de anlam olarak nakit para anlamına gelmektedir.

değildir. 1600 yılından itibaren her yıl surre düzenli olarak gönderilmeye başlanmış, surre gönderimi Osmanlı'nın yıkılmasına kadarki döneme kadar da devam etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 1009-1327/1600-1909 yıllarına ait toplamda 4.170 adet kaydı tutulan surre defteri bulunmaktadır. Kutsal topraklara gönderilen surreler ilk zamanlarda tek bir defterde toplanıyorken daha sonraki zamanlarda bu bilgiler ayrı ayrı defterlerde toplanmıştır. Hatta bir şehire giden surre miktarını belirten toplamda yirmi bir adet surre defteri gönderildiği de olmuştur (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2010: 240)

Surre defterleri kendi içinde iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki toplam surre miktarının tutulduğu, surrenden istifade edecek şahısların isimlerinin ve ne kadar yardım alacaklarının yazıldığı defterlerdir. Diğeri ise surre almaya hak kazanıp hakından feragat edenler, yeniden surre almaya hak kazananlar ve surreyi taşıyanların sağ salım gidip dönmeleri için görevlendirilen kişilere verilen surre miktarını gösteren defterlerdir. Bu görevlilere rağmen zaman zaman hacı kafilesi saldırılara uğramış ve bu sebepten dolayıdır ki 1112, 1224, 1225, 1226 ve 1227 yıllarına ait surre kayıtları arşivde yer almamaktadır (Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı 2010: 240).

E. 32 Numaralı Defterin Değerlendirmesi

IV. Mehmed döneminde Mekke'ye gönderilen 32 numaralı defter Hicri 29 Zilhicce 1066/18 Ekim 1656 tarihlidir. Mekke'ye gönderilen yardımlar Sultan Murad Han Türbesi Vakfı'ndan karşılanmıştır. 32 numaralı defter toplamda 12 varaktan oluşmakta olup 1a, 1b, 9b ve 12 numaralı varakları boştur.

Defterin başında IV. Mehmed'in tuğrası yer almaktadır. Defterin sonunda ise sağ alt tarafta Darsüssade ve Haremeyn evkafı nazırı Dilaver'in mührü yer almaktadır. Sol altta Haremeyni'ş-şerefeyn yazıcı memuru Hasan'ın mührü yer almaktadır. Bunların altında ise Şeyhül-harem kadısı ve kaymakamı es-seyyid Hüseyin bin Ahmed'in mührü yer almaktadır.

Surre defterleri genelde diplomatik özellikleri bakımından bir giriş cümlesi ile başlamaktadır. Bu cümleler her defter için aynı olmamakla birlikte Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilen defterlerin giriş cümleleri farklılık arz etmektedir. Mekke'ye gönderilen 32 numaralı defter ise şu cümleyle başlamaktadır; *"Defter-i vezaif-i cema'at-i mezkûrin der Mekke-i Mükerreme evkaf-ı türbe-i şerif merhum mağfur lehu gazi Sultan Murad Han aleyhi el rahmetu vel gufran der mahrose-i İstanbul hafızallahu teale an el afat fi külli ezman der vacib sene sit sittin ve elf"* şeklindedir. Defterde geçmekte olan ilk cema'at ismi belgede silinmiş olduğundan tam olarak okunamamıştır.

Bundan sonraki süreçte sırasıyla surrenden pay alan cema'at isimleri ve bu cema'atlere mensup olan kişilerin isimleri, meslekleri ve bazılarının da nereli olduklarına dair bilgiler kayıt altına alınmıştır. Bu isimlerin altında şahısların almış oldukları miktarlar da kaydedilmiştir. Verilen bilgiler sayesinde surrenden pay alanların hangi maksat ve görev karşılığında bu hakkı kazandıkları hakkında fikir sahibi olunmaktadır. Bunun yanında bu dönemde insanların ne tür mesleklerle meşgul oldukları bilgisi de bu defterlerden elde edilecek bilgiler arasında yer almaktadır.

Şahıslara dağıtılan miktar, isimlerinin altında yazılmakla beraber ismi geçen vakıftan ve şahıslara dağıtılan aynı yardımdan sonra bir de genel olarak toplam dağıtılan miktar yazılmıştır. Her vakfın göndermiş olduğu miktar, o vakfın ekonomik durumuna göre değişiklik arz etmektedir. Bu defterde ihtiyaç sahiplerine ve görevlilere dağıtılan aynı yardım hasene olarak belirtilmiştir.

Mekke'ye gönderilen 32 numaralı defterde *Cema'at-i ???³ mezkurun, Cema'ati in'am-ı hevananı fi vak'tül subh beray-ı devamı devlet-i hazret-i padişah alempenah, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l subh, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha, Cema'at-i fi vakt'ül zuhr, Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l*

³ Silik olduğundan dolayı okunamamıştır.

asr, Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l subh, Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l zuhr ve Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l asr cema'atlerinden yardımlar gönderilmiştir. Toplamda bu defterde Mekke'deki 9 farklı cema'ate mensup ihtiyaç sahiplerine ve görevlilere yardımlar tevzi edilmiştir.

Tablo 1. Defterde Geçen Cema'at İsimleri ve Bu Cema'atlere Dağıtılan Toplam Miktar (EV.HMK.SR00032. Evkaf-ı Haremeyn Mukataası Surre Defterleri)

Cema'at İsmi	Gönderilen Miktar Hasene	Neferan
Cema'at-i ??? mezkurun	82	8
Cema'ati in'am-ı hevananı fi vak'tül subh beray-ı devamı devlet-i hazret-i padişah alempenah	241	40
Cema'ati Cüzhânân-ı fi vaktül subh	181	30
Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha	181	30
Cema'at-i fi vakt'ül zuhr	181	30
Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l asr	181	30
Cema'at-ı müsebbihin fi vaktü'l subh	121	20
Cema'at-ı müsebbihin fi vaktü'l zuhr	121	20
Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l asr	121	20
Cema'an	1.410	228

Dokuz farklı cema'ate mensup şahıslara ve görevlilere dağıtılan toplam nakdi yardım 1.410 hasenedir.⁴ Bu dönemde hasene aynı zamanda nakit pâre anlamına gelmekteydi. Bu bakımdan 1.410 hasene aynı zamanda 1.410 pâreye karşılık geliyordu. 1 pâre ise 3 akçe ediyordu. (Sahillioğlu 1989: 226). Bu hesaplama temel alındığında, surreten toplam 470 akçe dağıtım yapılmıştır. Bu miktar 228 farklı insana tevzi edilmiştir.

Cema'at-i ??? mezkurun'a mensup Şeyhül-harem nazırına 30, sabah namazı vaktinde müderris olan Şeyh Mehmed'in gözetiminde yasin okunması için 6, Şeyh Ahmed bin Ali'nin öğle namazı vaktinde fetih suresi okuması için 6, Şeyh İbrahim'in ikinci vaktinde kuran okuması için 6, Ahmed bin Hasan'ın yatsı namazı vaktinde kuran okuması için 6, Hasan Efendi'ye naibül haremlik görevi için 10 ve müvezzi'i⁵ görevi ile meşgul olan kişiye de 10 hasene surre tevzi yapılmıştır. İsmi geçen görevliler ve ihtiyaç sahibi kimselere toplamda ise 82 hasene dağıtılmıştır. Bundan faydalanıp ismi geçen cema'ate mensup olan kişi sayısı ise 8 kişidir.

Cema'ati in'am-ı hevananı fi vak'tül subh beray-ı devamı devlet-i hazret-i padişah alempenah'a mensup haremüş şerif müezzini ve aynı zamanda Hanefi mezhebi imamı olan kişiye 7, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı imamlarına 6'şar hasene tevzi edilmiştir. Bunlardan başka monla⁶, şeyh, seyid ve kadıların aralarında bulunduğu kişilere 6'şar hasene tevzi edilmiştir. Toplamda ismi geçen cema'ate mensup 40 neferana⁷ 241 hasene pay edilmiştir.

Cema'ati Cüzhânân-ı fi vaktül subh'a bağlı şeyh, monla, müderris, ferraş⁸, müezzin, kâtip gibi mesleklerle mensup ile görevlilere ve Nakşibendi tarikatına mensup 30 kişiye toplamda 181 hasene pay edilmiştir. Kişi sayısı

⁴ Osmanlı devletinde para yerine kullanılan bir tabirdir. Sikke Osmanlılarda biri damga, diğeri nakit yerinde olmak üzere iki şekilde kullanılırdı. Nakit yerine doğrudan doğruya para kastedildiği zaman bu tabir kullanılmıştır.

⁵ Tevzi' ve takdim eden dağıtan kişi.

⁶ Molla.

⁷ Kişi.

⁸ Kâbe'yi süpürüp temizlemekle görevli olan kişi.

burada az gözüke de defterlerde şeyh, seyid vb. olanlar birden fazla kez not edilmiştir. Fakat burada sadece ismi geçen meslek sahipleri ve görevliler sadece bir defa belirtilmiştir.

Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l duha mensup olan şeyh, seyid, derviş, ferraş, Hanefi imamı, mücavir⁹, müderris, kâtip, hafız, ressam¹⁰ gibi görevlilerin yanında Nakşibendi tarikatına bağlı toplamda 30 kişiye 181 hasene tevzi edilmiştir.

Cema'at-i fi vaktü'l zuhr'a mensup olan şeyh, monla, seyid, imam ve Nakşibendi tarikatına bağlı 30 şahsa toplamda 181 hasene pay edilmiştir. Bu cema'ate mensup olan bazı şahıslar bir birinden farklı 15 zaviyede ikamet etmektedirler.

Cema'at-i Cüzhânân-ı fi vaktü'l asr'a mensup şeyh, seyid, monla, hattab¹¹, müderris ile kadı mesleklerine mensup ve Nakşibendi tarikatına bağlı toplamda 30 kişiye 181 hasene tevzi edilmiştir.

Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l subh'a mensup ferraş, sakka-i zaviye¹², kadı ve şeyhler olmak üzere 20 kişiden oluşan görevlilere 121 hasene tevzi edilmiştir.

Cema'at-ı müsebbihin fi vaktü'l zuhr'a mensup olan monla, şeyh, seyid ve Hanefi imamı dâhil 20 kişiye 121 hasene dağıtılmıştır.

32 numaralı defterde kayıtlı olan son cema'at, *Cema'at-ı müsebbihan fi vaktü'l asr'dır*. Bu cema'ate mensup olan mücavir, müderris, seyid, şeyh ile fakih ve Nakşibendi tarikatına bağlı olan 20 görevli ve ihtiyaç sahibi kişilere toplamda 121 hasene tevzi edilmiştir.

Tablo 2. Defterde Kayıtlı Olan Çeşitli Meslek Grupları ve Unvanlar (EV.HMK.SR00032)

Meslek veya Unvan	Kişi Sayısı	Dağıtılan Toplam Hasene
Şeyh	93	540 hasene
Seyid	30	168 hasene
Monla	14	85 hasene
İmam	8	49 hasene
Müezzin	7	43 hasene
Kadı	6	36 hasene
Müderris	5	30 hasene
Mücavir	4	24 hasene
Ferraş	3	18 hasene
Müvezzi'	1	10 hasene
Şeyhü'l-harem nazırı	1	30 hasene
Kâtip	2	12 hasene
Ağa	1	6 hasene
Hafız	1	6 Hasene
Ressam	1	6 hasene
Hattab	1	6 hasene
Nevvab	1	6 hasene
Sakka	1	6 hasene
Fakih	1	6 hasene
Ceman	181	1.087 hasene

⁹ Yurdunu terk ederek zamanını Haremeyn-i Şerifeyn'de ibadetle geçiren kişi.

¹⁰ Yazı işlerinden sorumlu kimse.

¹¹ Oduncu.

¹² Zaviyede su dağıtmakla görevli olan kişi.

32 numaralı defterde çeşitli meslek gruplarına ait ve unvanlara sahip olan 19 farklı isim not edilmiştir. İsmi geçen meslek grubu ve unvanlara sahip 181 kişiye toplamda 1.087 hasene tevzi edilmiştir. Bunlar arasında sayı olarak en fazla olanlar şeyhlerdir. Toplam sayıları 93 kişi olan şeyhlere surrenden 540 hasene pay edilmiştir. Toplam sayıları 30 kişi olan seyidlere 168 hasene pay edilmiştir. Monlalar (molla) toplam olarak 14 kişiden oluşmakla beraber kendilerine 85 hasene tevzi edilmiştir. İmamların toplam sayısı 8 kişi olmakla beraber bunların aralarında bazı mezhep gruplarına mensup imamlar da bulunmaktadır. Bazı defterlerde dört hak mezhebine de ayrı ayrı surrenden pay ayrıldığı da olmuştur. Belirtilen imamlara toplamda 49 hasene tevzi edilmiştir.

Kadılar toplamda 6 kişiden meydana gelmektedir. Kendilerine kişi başı altışardan olmak üzere surrenden 36 hasene nakdi yardım yapılmıştır. Bu kadınların her biri Şafi, Hanefi, Maliki ve Hanbeli gibi dört hak mezhebini temsil etmektedir. Haremeyn'in eğitim işlerinden sorumlu olan müderrislerin sayısı 5 kişiden oluşmaktadır. Müderrislerin her birine altışar ve toplamda da 30 hasene tevzi edilmiştir. Evlerini terk edip Mekke-i Mükkerreme'de ömürlerinin geri kalanını ibadet etmekle geçiren mücavirlerin sayısı 4'tür. Mücavirlere toplamda 24 hasene tevzi edilmiştir. Mücavirler genel olarak Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından Haremeyn'e gelmişlerdir. Buralara gelen halkın önemli bir kısmı zaviye ve ev gibi yerlerde ikamet etmişlerdir. Harem'in temizlenmesinden sorumlu olan temizlik görevlilerinin yani ferraşların sayısı 3 kişi ve kendilerine toplamda 18 hasene tevzi edilmiştir.

Defterde Müvezzi' bir kişi olmasına rağmen görevinin ehemmiyeti gereği kendisine 30 hasene pay ayrılmıştır. Defterde belirtilen kâtip sayısı 2'dir ve kendilerine 12 hasene pay edilmiştir. Şeyhü'l-haremin nazırına, görevinin ehemmiyeti gereği kendisine surrenden 30 hasene pay ayrılmıştır. Bunları takiben ağa, ressam, hafız, hattab, nevvab, sakka ve fakihin sayıları 1 olmakla birlikte her birine altışar hasene surrenden pay ayrılmıştır.

Tablo 3. Defterde Kayıtlı Olan Mezhepler ve Tarikatlar (EV.HMK.SR00032)

İsmi Geçen Mezhepler	Kişi Sayısı	Dağıtılan Toplam Hasene
Hanefi	8	49 hasene
Şafi	2	12 hasene
Nakşibendi	12	75 hasene
Ceman	22	136 hasene

Mezhepler dağılımına bakıldığında Hanefi mezhebine mensup kişi sayısının 8 olduğu deftere not edilmiştir. Bu 8 kişiye surrenden 49 hasene pay ayrılmıştır. Diğer bir mezhep olan şafi mezhebine defterde kayıtlı 2 kişi olduğu belirtilmiş ve bunlara kişi başı altışar hasene tevzi edilmiştir. Tarikatlardan ise ismi geçen sadece Nakşibendi'lerdir. Bu tarikata mensup kişi sayısı 12 olmakla beraber kendilerine toplamda 75 hasene pay ayrılmıştır. Genele bakıldığında ismi geçen mezheplere ve tarikata mensup kişi sayısı toplamda 22 ve bunlara dağıtılan toplam miktar ise 136 hasenedir.

Tablo 4. Defterde Kayıtlı Olan Bazı Şehir ve Etnik İsimler (EV.HMK.SR00032)

Şehir İsmi	Kişi Sayısı	Dağıtılan Toplam Hasene
Rumi	6	37 hasene
Buhari	3	18 hasene
Hindi	2	12 hasene
Üsküdari	1	6 hasene
Kürdi	1	6 Hasene
Diyarbakiri	1	6 Hasene
Erzurumi	1	6 hasene
Bağdadi	1	6 hasene

Ceman	16	97 hasene
-------	----	-----------

Surreden pay alan kişilerin nereden geldikleri ile ilgili not edilen şehirlere bakıldığı zaman Haremeyn'e birçok farklı yerden insanların geldiği gözlemlenmektedir. Şehir ve etnik bilgileri belirten tabloda sayısı en fazla olanlar 6 kişi ile Rumi olanlardır. Rumiler, genelde Anadolu'dan gelenler için kullanılan bir tabirdir. Rumilere surreden 37 hasene tevzi edilmiştir. Buhari olanların sayısı çok olan ikinci topluluktur. Buharilere altışardan 18 hasene surreden pay ayrılmıştır. Hindi olanların yani Hindistan tarafından gelmiş insan sayısı toplamda 2 kişi olmakla beraber bunlara 12 hasene surreden nakdi yardım yapılmıştır. Üsküdari, Kürdi, Diyarbekiri, Erzurumi ve Bağdadi olanların sayısı birer kişi olmakla beraber kendilerine altışar hasene surreden pay ayrılmıştır.

32 numaralı defter IV. Mehmed zamanında Mekke halkına ve görevlilerine pay edilecek yardımın belirli bir düzen içerisinde dağıtılması için tutulmuştur. İsmi geçen tüm görevli ve yardıma muhtaç olan Mekke-i Mükerrerme sakinlerine ceman 1.140 hasene surreden pay ayrılıp hak sahiplerine yukarıda ismi geçen görevlilerin huzurunda tek tek tekrar not edilerek dağıtılmıştır. Bu surreden pay alıp deftere not edilen toplam kişi sayısı ise 228'dir.

SONUÇ

İslam dünyasında ve Osmanlıda kutsal mekânlara gönderilen para ve hediyelerin gönderilmesi bir onur meselesi haline gelmiştir. Yapılan bu tip maddi yardımlar Arapça "surra" ve Türkçe "surre" olarak adlandırılan paketlere yüklenerek bu beldelere gönderilmiştir (İpek 2006: 289, 316).

Osmanlı Devleti kendinden önceki İslam devletlerinde olduğu gibi surre-i hümayun geleneğini imparatorluğun yıkılışına kadar devam ettirmiştir. Bu gelenek, İslam'ın güzel örneklerinden biri olması açısından başa gelen her Osmanlı padişahı bu geleneği devam ettirmiştir. Osmanlı'da Çelebi Mehmed ile başlayan bu gelenek Kanuni zamanında yapılan yardımların iki katına çıkmasına kadar varmıştır. Yavuz'un Mısır'ı almasından sonra Osmanlı padişahları, kutsal toprakların Hadimü'l Haremeyn'leri (kutsal toprakların hizmetkârları) unvanını almıştır. Surre gönderilmesi hac vazifesini yerine getiremeyen Osmanlı padişahları için de bir teselli kaynağı olmuştur. Kendileri bizzat hacca gidemediklerinden dolayı kendi kurmuş oldukları vakıflardan kutsal topraklardaki ihtiyaç sahiplerine ve buranın çalışanlarına yardımlar göndermişlerdir.

Yukarıda ele alınmış olan çalışmada da IV. Mehmed zamanında gönderilen bir surre defterinin kaydı değerlendirilmiştir. Surre denince akla ne geldiği, vakıflarla olan bağlantısı, surrenin gönderilme amacı, dini ve siyasi açıdan önemi gibi sorulara cevap aranmıştır.

1066 tarihli ve 32 numaralı surre-i hümayun defterinde Mekke'de ihtiyaç sahiplerine, ismi geçen vakıflardan ne kadar miktarda yardım gönderildiği bunun yanında Kâbe'de çeşitli vazifelerde bulunmuş kişilere dağıtılan miktarlar incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu defterden yola çıkarak defterde isimleri yazılı Mekke halkının ne tür mesleklerle uğraştıkları ve yardıma muhtaç insan sayısına ulaşılmaktadır. Tabi ki tek bir defter üzerinden hareket edip genel bir kaniya varmak yanıltıcı olabilir. Ama bir fikir oluşması açısından da yapılan işin değerli olduğu düşünülmüştür. Bu çerçevede Mekke'de oduncu, sakka, müderris, kadı, nazır, müezzin ve imam gibi meslek ve görev dallarında bulunan insanların olduğu gözlemlenmiştir. Herhangi bir mesleği olmayıp ihtiyaç sahibi olanlar da surreden pay alarak hayatlarını idame ettirmişlerdir.

Surreden pay alıp ismi deftere yazılan kişilerin Mekke'nin hangi mahallelerinde oturdukları ile ilgili bilgi yer almadığından, Mekke'nin o dönemdeki idari yapısı ile ilgili bir bilgiye ulaşılamamıştır. Fakat bunun yanında bu defterden hareketle, Mekke halkının ne tür meslek grupları ile alakadar oldukları, bölgede hangi mezhep ve etnik grupların yaşadığı ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Defter incelemesi sonrasında Mekke'de hanefi ve

şafi mezheplerine mensup insanların yanında Nakşibendi tarikatına mensup insanların da yer aldığı belirlenmiştir. Surrenden pay alıp diğer mezhep ve tarikatlara mensup insanların olup olmadığı bilinmemektedir.

Osmanlının kutsal topraklara yapmış olduğu bu tip yardımlar dönemin diğer İslam devletlerinin Osmanlıya karşı saygılı olmasını da sağlamıştır. Bu saygınlığın kazanılması sadece Osmanlı için geçerli bir durum değildir. Mekke ve Medine'ye yardımda bulunup, buranın korumalığını üstlenen bütün İslam devletleri diğer Müslüman devletler tarafından saygınlık kazanmıştır.

32 numaralı ve 1656 tarihle surre defteri ile beraber Sultan Murad Han Türbesi Vakfı'ndan Mekke'ye akçe hesabıyla toplamda 470 akçe gönderildiği tespit edilmiştir. Kutsal topraklara surre gönderilmesi ve Mekke örneği üzerinden gidildiği zaman, bir sene içinde gönderilen miktarın bu kadar az olduğu kanısına varılması yanıltıcı olabilir. Çünkü 1066 tarihinde Mekke, Medine ve Kudüs'e gönderilen 5 farklı defter daha mevcuttur. Bu çalışmada ele alınmış olan sadece bunun bir örneğini teşkil etmektedir.

KAYNAKÇA

EV.HMK.SR00032. (Evkaf-ı Haremeyn Mukataası Surre Defterleri/Defter Numarası)

Ağca, Sevgi (2008). "Tradition of Imperial Surre". *Imperial Surre*. N. Bayhan. (Editör).. İstanbul: Korpus Publishing House. 29-39.

Akgündüz, Murat (2005). "Surre-i Hümayûn Geleneği ve İslâm Toplumunu Kaynaştırmadaki Rolü". *D. E. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22: 107-114.

Aşıkpaşazade (1970). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*. hzl. H. N. Atsız. İstanbul: MEB Yay.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı. (2010). *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*. İstanbul

Buzpınar Ş. Tufan. (2009). "Surre". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 37. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 567-569.

Buzpınar, Ş. Tufan-Küçükbaşçı, Mustafa S. (1997). "Haremeyn". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 16. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 153-157.

Elkabashi, Anam Mohamed Osman (2001). *Surre Defterleri ve 1049/1639-1640 Tarihli Surre Defteri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eyüp Sabri Paşa (1301-1306). *Mir'atü'l-Haremeyn*. İstanbul: Bahriye Matbaası. 641.

Gökbilgin, Tayyib (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı ve Medeniyet Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.

Güler, Mustafa (2011). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları-16. ve 17. Yüzyıllar*. İstanbul: Çamlıca Yay.

İpek, Selin (2006). "Ottoman Ravza-i Mutahhara Covers Sent From Istanbul To Medina With the Surre Processions". *Muqarnas* 23: 289-316.

Kahraman, Seyit Ali (2008). "Imperial Surre". *Imperial Surre*. N. Bayhan. (Editör).. İstanbul: Korpus Publishing House. 15-28.

Küçükbaşçı, Mustafa Sabri (2007). *Abbasilerden Osmanlılara Mekke-Medine Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yay.

Mustafa Nuri Paşa, (1327). *Netâyicü'l-Vukûât*. Bab-ı Ali Cedidesi Matbaası. 31.

- Neşri, Mehmed (2014). *Kitâb-ı Cihan-nümâ*. hzl. F. R. Unat, M. A. Köymen. Ankara: TTK Yay.
- Sahillioğlu, Halil. (1989). "Akçe". İslam Ansiklopedisi. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 224-227.
- Solakzade, Mehmed Hemdemi Çelebi (1989). *Solak-Zade Tarihi*. hzl. V. Çabuk. C.1. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Şeşen, R. (1987). Eyyubiler., K. Seyithanoğlu. (Editör). *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul. Çağ Yayınları, 6, s. 409-410. 305-424.
- T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı. (2010). *Osmanlı Belgelerinde Surre Alayları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (2013). *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*. Ankara: TTK Yay.

EKLER

Resim 1. Surre Defteri Örneği

